

ФРАНЦ КАФКА ТА ФРАНЦУЗЬКИЙ ПОСТСТРУКТУРАЛІЗМ

Василь Лозинський

*Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1,
79000, м. Львів, Україна*

Стаття присвячена праці Жіля Делеза та Фелікса Гватарі "Кафка. За малу літературу" (1975) та Жака Дериди "Осудження. Перед законом" (1982), які звертають увагу на твори Кафки та черпають з них концепти для власних філософсько-критичних, постструктуралістичних підходів. Делез/Гватарі поглиблюють метод структурального психоаналізу і виводять малу літературу Кафки як літературу меншини в політичну площину. Деконструкція Дериди розкриває метапоетичний аспект притчі Кафки "Перед законом", яка діє перформативно відносно тексту філософського.

Ключові слова: Жіль Делез, Фелікс Гватарі, мала література, різом, Жак Деріда, осуджені, деконструкція, перформативність, літературний закон.

Рецепція творчості Франца Кафки набула світового поширення передовсім через Францію, подібно як і німецькі філософи, на що були свої політично-історичні причини. Це мало вплив і на пізнішу теорію постструктуралізму, зокрема та інтердискурсивний аналіз Жіля Делеза та Фелікса Гватарі, а також деконструкцію Жака Дериди.

Творчості Кафки Жіль Делез та Фелікс Гватарі присвятили свою працю 1976 року "Ф. Кафка. За малу літературу" [1]. Мала література в розумінні цих авторів не є жанровим поняттям і мова не йде лише про афоризми, мініатюри, оповідання та листи Кафки, а про малу літературу меншини, наприклад євреїв у Празі, котрі послуговуються мовою більшості, тобто німецькою (хоча Кафка був у подвійній меншості - ще й щодо чеської літератури). Ця література набуває автоматично політичного звучання, бо у її вузькому просторі, все написане політично пов'язане із індивідуальним висловленням. Сімейний едіпальний трикутник - не є індивідуальним трикутником, а політичною програмою. Так мала література певною мірою має колективну цінність.

Компоненти виразу - це машинальні ланцюги, виражальні та письмові машини, що утворюють різому. Простим прикладом таких різом є листи. Короткі оповідання Кафки - це, на думку авторів, втеча від суб'єктивності листів, заняття на одну ніч та завжди перетворення у мову на тварину. Вони - завершені, а тому детериторіалізовані, є перевтіленням автора. Уникнути такого перевтілення автора на тварину, тобто знайти певну метафору, якою тварина ніколи не є - це не закінчити тексту! "Процес", "Замок", а також "Безвісті зниклий", фрагменти або проекти романів мають дуже комплексну ланцюгову будову, але вони не в змозі перевтілитися на соціополітичні ланцюги. Натомість листи Кафки до Феліце Бауер можна інтерпретувати політично, позаяк вони мають конкретного адресата.

Постструктуралістичний аналіз фрагментів двох пізніх незавершених романів Кафки - "Процес" як метафора прочитання та "Замок" як метафора тексту - має на меті продовжити дослідження Делеза та Гватарі, які послуговуються здебільшого біографічною прозою (листами та щоденниками) - показати перевтілення індивідуальної мови на колективну мову досліджень, яка має такий ж політичний контекст. Концепти, які ми беремо з текстів Кафки, фундаментальні, метапоетичні та добре працюють у нашому науковому контексті не лише як цитати. Демонтаж таких механізмів, який проводить Кафка, на думку Делеза та Гватарі, суголосний з деконструкцією та ілюструє так само, не те, що він означає, а те, як він функціонує ("Письмо Кафки має дві функції: ланцюгову транскрипцію та демонтаж цих ланцюгів" [1, с. 65]). Те, що мала література іншими словами, ще й революційна література, видно з самої праці дослідників, які творять нову теорію на основі тексту Кафки: "Мала або революційна література починає говорити, а бачить або розуміє щойно пізніше." [1, с. 40] Тож кожна література, не лише література меншин у великій мові, може бути революційною, бо такі умови меншовицької літератури переживає будь-яка література. На працю "Кафка. За Малу літературу" спираються зокрема дослідження семіотики, інтердискурсивного аналізу та симпотомального аналізу, дослідження "безформної символіки" Юргена Лінка та Рольфа Парра [2].

Ці машинальні ланцюги вираження є водночас машинальними ланцюгами пожадання, яким як і простору властива певна тяглість: "Трансцендентність закону була абстрактною машиною; проте закон існує лише в іманентності машинальних ланцюгів суду" [1, с. 71]. Саме метафорично треба розуміти "машинальне" у двох пізніших уривках роману Кафки поряд із його реальними машинами в оповіданнях чи романі "Безвісті зниклий".

Кафка, який був ознайомлений з лівими та анархістськими рухами початку минулого століття, обрав інший шлях. Цей шлях не є прямою критикою, а втіленням та загостренням у тексті законів пожадання у реальності - "трансцендентного параноїдального закону" та "іманентного шизоїдного". Якщо перевести це на мову літературної теорії, то це виражене в дослівному цитуванні тексту Кафки як "закону буквальності", такого, що будучи нерозривно і суцільно метафоричним, є метапоетичним дискурсом.

Як на своєрідний "шизоїдний інцест" перемішаний з мазохізмом дивляться Делез та Гватарі на пов'язані в прогресії серії у тексті Кафки, що є основою "кафкізму", а не самі блоки, з яких вони складаються, такі собі об'єкти "едіпального інцесту". Цими серіями і блоками задається інтенсивність тексту, яку автори простежують на просторовому рівні.

Особливий почерк автора пізнається, зокрема, у комбінації двох аспектів основної теми романів - "колективного ланцюга висловлення" та "машинального ланцюга пожадання". Ланцюги заміняють суб'єкти в оповіданнях, у романах вони перетворюються на судові машини в буквальному сенсі. "Судження - завжди "юридичне", тобто сформульоване за

правилами, бо воно є інструкцією з використання машини... Натомість завжди існують правила, які є водночас правилами демонтажу і не відомо, чи в покорі не криється найпотужніший бунт, а боротьба не містить найгіршої згоди ... Ось що суттєве у Кафки: машина, вислів та пожадання - це частини одного і того ж ланцюга, який надає романові його невтомної сили до руху і водночас невичерпний предмет" [1, с. 114]. Митець у celibаті, ізольований індивідуум, як окреслюють Кафку Гватари та Делез, літературно формулює умови колективного вироблення вислову. На думку цих дослідників, його романи складаються з асигніфікантів, активних висловів, які є зв'язними елементами. І саме це є ознакою умов малої літератури, коли форма опередує зміст.

До творчості Кафки звернувся і Жак Деріда у праці "Осуд. Перед законом" [3]. У цьому тексті Жак Деріда використовує літературний текст Ф. Кафки для відповіді на питання "Як судити про Жана-Франсуа Ліотара?" - його було виголошено на colloquium 1982 року, присвяченому саме цьому філософові. Така постановка проблеми цілком відповідає методів деконструкції Деріди: його тексти самі собою вторинні, тобто критичні щодо інших, їх дія приурочена до конкретної ситуації тут і тепер, вони діють перформативно та згідно з прагматикою конкретного наративу.

Вихідним є невеликий пасаж із "Постмодерного знання" Ліотара ("La condition postmodern"), у якому, як зазначає Деріда: критерій перформативності "примушує буденний дискурс перетворитися на своєрідний метадискурс: звичайні вислови схильні *цитувати самі себе* (курсив. - Ж. Д.), а різноманітні прагматичні позиції відноситись опосередковано все-таки до актуальних новин, які їх стосуються" [3, с. 12]. Відповідно до цього питання "Як судити про Жана Франсуа-Ліотара?" треба переформулювати "Ким є Жан-Франсуа-Ліотар?" [3, с. 8].

Щодо власних імен, денотатів, то маємо справу з певними застереженнями (дослівно "осудженими", а в російському слові "предрассудки" краще відображено французьке "prévenu", хоча не стосується власне осіб) в мові, в якій зустрічаються усі коди та кодекси, юридичні і навіть карні. Неперекладний, на думку Деріди, заголовок "Préjugés" є частиною цього дискурсу, який він позначає. Отож, "Осуджені" - такий заголовок для створінь, які перебувають перед законом та судом. Власні імена та заголовки (титuli) мають принаймні подвійну референтну функцію: вони позначають структурно те, чим вони повинні бути (або те, на що повинні вказувати). Ця функція дає нам зрозуміти, що таке "судити", ще до того, як ми справді "судимо", та показує, що теоретичне та те, що констатує передуюче перформативному та прагматичному. Тому, за Дерідою, не уникнути і такого питання: "Як судити?" або й "Що означає судити?" Тут ми потрапляємо у закільцьовану пастку без чітких критеріїв. Іншими словами, чи існує закон, який діє окремо для кожного? І тут, підхоплюючи думку Ліотара про нарративну прагматику, Деріда цитує притчу Ф. Кафки "Перед законом". Деріда будує таку постановку питань до цього тексту: "Чим є цей текст? Як про нього судити? Чи це справді оповідання, так чи ні? Чи це справді література? І перед усім і опісля всього, яке в ньому місце Жана Франсуа Ліотара? Це місце діючої особи (чоловіка з села, сторожа, усіх сторожів, про яких він підозрює за собою)? Чи це місце закону, про який не відомо, чи він дійова особа оповідання чи ні? Чи, можливо, це місце заголовка в цьому тексті, ми побачимо, що він більший, ніж сам текст і навіть як підпис під текстом" [3, с. 31]. Це - властивий для деконструкції метод, в якому максимальна кількість постановок питання і ставиться під сумнів ідентичність самого літературного тексту, у нерозрізненні літератури та філософії - слабе місце теорії Деріди. Однак те, чого не можуть висловити філософи, наскільки б практичною не була їхня філософія, Деріда віднаходить у текстах Кафки і шукає відповідь на питання "Що є літературою?" Такий фундаментальний підхід дає підстави чіткіше сформулювати структурні елементи літературного тексту та можливості його інтерпретацій. Деріда пише: "Література, мабуть, посіла серед історичних умов, які не є лише лінгвістичного характеру, місце, що відкрите для субверсивної закономірності ... Ця субверсивна правомірність передбачає, що власна ідентичність ніколи не може бути гарантованою або втихомиреною. Вона, проте, передбачає і владу перформативного вираження закону, яким може бути література, а не лише закону, якому вона підлягає. ... (Проте за певних обставин вона може вдатися до влади лінгвістичної перформативності, щоб перевернути чинні закони, яким вона водночас завдячує свою появу. Це завдяки референтній багатозначності певних лінгвістичних структур. За цих умов література може відігравати роль закону, може його повторювати, відхиляючи його, наслідуючи його. Ці умови, що є конвенційними умовами будь-якого перформансу, мають, безумовно, не суто лінгвістичну природу, хоча будь-яка конвенція веде до дефініції або ж договору мовного порядку" [3, с. 82].

Деріда цитує повністю літературний текст, притчу Кафки "Перед законом" і запитує, що робить цей текст літературним. Це, звичайно, його нарративність, він розказує нам певну історію. Це є текст з власною ідентичністю, він неповторний, має початок і кінець, є оригінальною версією, цей текст, зрештою, має заголовок і автора. Це сьогодні гарантує низка законів, автор не є фіктивною особою, на відміну до оповіді. Деріда визначає тут три аксіоми цього тексту: сингулярність або неповторність, наявність реального автора та оповідь. Водночас нагадувати про це він не вважає тривіальністю: є оповіді (історичні хроніки, новини), які не належать до літератури. Навіть ті, які мають риси фіктивності, алегорії, міфічності, символічності чи притчі, проте не це є суттю літератури, веде далі Жак Деріда. Отож, він приходить до висновку, що чітких критеріїв літератури не існує. Але перед яким законом постає суб'єкт літератури разом із цією системою аксіом та конвенцій?

Деріда інтерпретує закон з боку парадоксальності єврейської прагматики, яка вкладається у своєрідний метазакон, який звучить: "Будь законопослушним!" Або з боку кантіанського категоріального імперативу, що звучить як: "Дій так, немовби максима твоєї дії була через твою волю загальнолюдським природним законом". У цьому "немов" і криється для Деріди вся суть літератури та фікціональності. Моральний закон усіх законів можливий не категоріально, а ідіоматично, як література і фікція. Для Фрейда таким моральним законом було витіснення сексуального, для Деріди це - затримання, відмінування, СигТегансе. Перш ніж з'явився перший закон усе перебуває у фазі "перед законом". Закон залишається недоступним, як у притчі Кафки для людини з села, яка помирає біля його входу. Тому, наголошує Деріда, цей закон - це заборона (табу в лексиці Фрейда на тотемізм, вбивство та інцест). Фіктивність *про* нарацію є фіктивністю як нарація, у її властивості симулякра нарації, а не лише у властивості нарації уявної історії. "Тут джерело літератури та водночас

джерело закону, у той же ж спосіб, як мертвий батько є історією, яку розповідають, чутками, які розпускають, які не мають автора і не мають кінця, які, проте, є неодмінно незабутньою оповіддю. Джерело може бути фантастичним або й ні, виходити з сили уяви, ба навіть із трансцендентної сили уяви або й ні, виражати походження фантазми або замовчувати - усе це не стоїть на заваді його повелительської потреби мовлення, його закону. ... Оповідь про заборону є забороненою оповіддю" [3, с. 57]. Ця заборона є для Дериди, очевидно, - відмінюваністю, аСігГегапсе.

Вхід у закон відтерміновано, тепер увійти не можна, можливо, пізніше. Закон заборонений для пізнання і формулювання. Ворота у притчі сторож зачинає перед самою кінцівкою тексту. Вхід у закон, відчинені ворота впродовж життя селянина можна інтерпретувати як текст ("Текст був би тоді дверима, входом, тим, що власне зачинив сторож" [3, с. 73]). Важливим моментом такої метапоетичної інтерпретації є подвійна референтна структура тексту, що перформативно позначає саму себе і є тим, що позначає. "Оповідання "Перед Законом" розповідає або ж описує лише саме себе, позаяк воно є текстом. (...) Текст зберігається як закон. Він говорить лише про себе, але тоді й про свою не-ідентичність з самим собою. Він ні не відбувається, ані не дає до себе доступу. Він закон, задає закон і залишає читача перед законом" [3, с. 73]. Так званий авторизований варіант, оригінальний варіант має привілейовані, особливі права (це видно, наприклад у перекладі, про який завжди судять на основі оригіналу, який є юридично затвердженим і має затверджений заголовок. Його заборонено міняти чи переробляти, він має свою ідентичність. Хоча його зміст та його призначення не ідентичні йому, цей текст "нечитабельний" і його особиста ідентичність володіє абсолютними правами в цьому плані. Будь-кому з сучасних читачів, чи то критиків, видавців, перекладачів, спадкоємців чи то викладачів може трапитись, що він постане перед законом за зміну первісної ідентичності цього тексту. Дериди підсумовує свою метапоетичну інтерпретацію притчі: "Всі є водночас сторожами та селянами. По обидва боки кордону" [3, с. 73]. Прикінцеві слова притчі, які маркують також ідентичність цього тексту, як заголовок та початок, так звучать: "Тож тепер я піду звідси й зачиню її (браму)" [4, с. 207]. Вислів "я зачиню" (німецькою "зачиняю" - одна граматична форма позначає теперішній і майбутній часи) - юридичний перформатив, як наприклад "я обіцяю", "Вас зарештовано" чи "Проголошую ... !" Таким перформативом є акт підписання чого-небудь. Акт підписання автором тексту робить його законодавчим. Текст Кафки справляє на Дериду алегоричне як водночас і тавтологічне враження, сітка наївної референтності нарративу притчі Кафки переходить крізь браму, яку вона сама несе, є внутрішнім кордоном, який не відкривається перед нами і жодному з будь-яких можливих досвідів. Відповідь на питання: "Як судити про Жана Франсуа Ліотара?" втім не можливо відділити від будь-якої топології, зокрема топології цієї притчі. Його місце - це місце селянина чи сторожа, чи закону? Для Дериди його місце - це підпис та заголовок, місце того, хто є заголовком і дає заголовок.

Але Дериду не влаштовує ця єдність ідіоматичного та категоріального, з цього сну він сподівається на пробудження - цей тип аналізу він завершує, що і є завершення цього сну. Категоріальні властивості тексту самі собою важливі для літературного тексту (такі як його ідентичність, заголовок, початок та закінчення) проте їх самих не достатньо для того, щоб відповісти на питання "Що таке література?" Зрозуміло, що це поняття формувалося історично і якщо заглибитись в історію, то всі літературні тексти мають авторів або були переспівами, не всі збереглися повністю. Починаючи від середньовіччя і закінчуючи XIX ст. формується літературно-юридичне право. Можна сказати, що формується в загальному масив текстів та канон. Вони мають своїх сторожів в особах авторів, видавців, критиків, викладачів університетів, архіваріусів, бібліотекарів та юристів. Однак у суспільних конвенціях, ми не знайдемо відповіді на питання про специфіку літературного тексту. Літературні тексти, вважає Дериди, постають перед законом інших літературних текстів. Вони мають абсолютно одиночну перформативність, тобто це не просто тексти, а твори. Твір визначає "гра обрамлення та парадоксальної логіки меж", своєрідний "струс звичної системи референцій, який унаочнює основоположну структуру референтності". Отож літературний текст - це "рухи обрамлення (кадраж) і референтності" [3, с. 78].

Дериди стає заручником екзегетичної драматургії: він ставить і відхиляє питання, нагромаджує інтерпретації, робить іронічні зауваження, не вдається до звичних розшифрувань, залишає після себе загадки. Все чітко вписується у притчу Кафки. Глибину, бездонність його інтерпретації стримує і зупиняє фрагмент роману "Процес" (притча була опублікована спочатку окремо від нього, але має в ньому дуже чітке місце). Отож, Кафка передаючи диспут Йосипа К. і священника (дивно, що не рабина) про цю притчу, сам підводить нас до метапоетичної її інтерпретації: "Священик та К. при цьому є взаємозамінно сторожем і селянином, перед законом вони міняються місцями, один одного наслідують, стають одне перед одного" [3, с. 83]. Цей священник у Кафки - "тюремний священник", а процес поступово переходить у вирок. Тут треба говорити про осуд, упередження, яке нам відомо з вислову під час їхнього диспуту з уст священника: "Винні завжди таке кажуть!" [4, с. 203]. Дериди емпатично цитує ледве не увесь контекст з роману, з чого очевидно, що він, нагадуючи йому талмудичні інтерпретації, вдаліший висновок ніж його філософування. Деконструкція вимагає більше часу і місця, ніж саме цитування тексту, чим і зайнятий священник. Наративна прагматика, яка міститься у літературній притчі, підтверджує себе на практиці, осуд щодо цього оповідання - є його літературним законом. Що постструктуралістично сформульовано як невдача, слідує дуже чіткій упередженості філософії щодо літератури, завдяки якій і виявляється її суть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Gilles Deleuze Félix Guattari Kafka. Für eine kleine Literatur. Frankfurt am Main : Suhrkamp, Verlag, 1976. - 134 z.
2. Jürgen Link / Rolf Parr "Unförmliche" Symbolik. Franz Kafkas "Vor dem Gesetz" // Neue Literaturtheorien in der Praxis (Textanalysen von Kafkas Vor dem Gesetz) Hrsg. von Klaus - M. Bogdal - Opladen : Westdeutscher Verlag, 1993. - Z. 64-83.
3. Derrida, J. Préjugés. Vor dem Gesetz У Derrida, J. -Passagen Verlag, Wien, 1992 - 99 z.
4. Кафка Ф. Процес [пер. з нім. П. Тарашук] У Ф. Кафка. - Харків : Фоліо, 2006. - 331 с.

FRANZ KAFKA AND FRENCH POSTSTRUCTURALISM

Vasyl Lozynskyi

*Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytets'ka Str., 79000,
Lviv, Ukraine*

The article is dedicated to the work by Gille Deleuze and Felix Guattari "Kafka: Towards a Minor Literature" (1975) and also to the work by Jacques Derrida "Before the Law" (1982), both of which concentrate on Kafka's works and borrow the concepts for their own philosophical-critical approaches. Deleuze and Guattari extend the structural psychoanalytical method and single out Kafka's minor literature as the minority's literature from the political prospective. Derrida's deconstruction highlights the metapoetic aspect of Kafka's parable "Before the Law", which acts performatively regarding philosophical text.

Key words: Gille Deleuze, Felix Guattari, minor literature, rhizome, Jacques Derrida, prejudged, deconstruction, performativity, literary law.

ФРАНЦ КАФКА И ФРАНЦУЗСКИЙ ПОСТСТРУКТУРАЛИЗМ

Василий Лозинский

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, 79000,
г. Львов, Украина*

Статья посвящена работам Ж. Делёза и Ф. Гваттари "Кафка. За малую литературу" (1975) и Ж. Дерриды "Осуждение. Перед законом" (1982), которые обращены к произведениям Кафки и черпают с них концепты для собственных философско-критических, постструктуралистских подходов. Делёз/Гваттари углубляют метод структуралистского психоанализа и выводят малую литературу Кафки как литературу меньшин в политическую плоскость. Деконструкция Дерриды раскрывает метапоэтический аспект притчи Кафки "Перед законом", которая действует перформативно относительно текста философского.

Ключевые слова: Жиль Делёз, Феликс Гваттари, малая литература, ризома, Жак Деррида, осуждённые, деконструкция, перформативность, литературный закон.